

MENETETTY AKATEEMINEN VAPAAUS? PROFESSORIT JA YLIOPISTOYHTEISÖN KIIHTYVÄ MUUTOS

MIKA KALLIOINEN

Yliopistot ovat käyneet läpi kiihtyvää muutosta. Kehitys huipentui vuoden 2010 yliopistolakiin, joka teki professoreiden virkasuhteista työsuhteita ja mullisti yliopistojen hallinnon. Yliopistoille kansallisen kilpailukyyn nimissä asetetut tehokkuusvaatimukset ja lähes krooniseksi muodostunut rahoitusvaje ovat haastaneet perinteisen käsityksen vapaasta sivistysyliopistosta. Yliopistojen ydinryhmänä professorit ovat eläneet murroksen keskiössä. Tämä artikkeli tarkastelee puolen vuosisadan perspektiivillä yliopistojen kehitystä professoreiden aseman ja työn näkökulmasta.

Asema, arvostus ja reformien nopeutuva tahti

Yliopistoilla on toteutettu viimeisten vuosikymmenien aikana useita syvälleläyviä uudistuksia, joiden myötä yliopistoyhteisö on muuttunut todennäköisesti enemmän kuin koko edeltävän historiansa aikana. Uudistukset ovat muokanneet myös professoreiden asemaa ja työtä. Professoreiden yhteiskunnallinen asema on arkipäiväistynyt, samalla kun työhön liittyvät vaatimukset ovat kasvaneet. Professorit ovat perinteisesti lukeutuneet yhteiskunnan eliittiin, osaksi sen harvalukuisista ylittä virkamiehistöä. Yhteiskunnan murroksen ja yliopistojen nopean kasvun aikana 1960-luvulla ryhmän asema joutui vaakalaudalle. Opintonsa aloittaneille suurille ikäluokille professorit näyttävät yliopistojen ja niiden hallinnon demokratisoinnin esteinä, pysähtyneisyyden takuumiehinä. Kiista kärjistyi vuosikymmenen lopulla kysymyksen mies ja ääni -periaatteesta, jolla tarkoitettiin kaikkien yliopistolla työskentelevien ja opiskelevien yhtäläistä ääni- ja vaalikelpoisuutta yliopiston hallinnollisissa elimissä. Hallinnonuudistuskamppailu yhdisti siihen asti hajanaista professorikuntaa. Professoriliitto perustettiin lokakuussa 1969 organisoimaan radikaalin hankkeen vastustamista. Tänä vuonna 50-vuotisjuhliiaan viettävän liiton toiminta oli tuloksellista, sillä pitkälti sen organisoiman kampanjan ansiosta hallinnonuudistus saatiin torjuttua.

Vaatimukset mies ja ääni -periaatteesta vaimeivat 1970-luvun alussa, mutta kiistan seurauksista kauaskantoisinta oli koko maan professoreita kokoavan liiton synty. Kun professoreiden esiintyminen oli yleensä rajoittunut heidän oman tieteenalansa ja yliopistonsa piiriin sekä etenkin toiseen maailmansotaan asti myös politiikan kentille, liiton perustamisen jälkeen alkoi hahmottua käsitys kaikki yliopistot kattavasta professorikunnasta ja Professoriliitosta sen edustajana. Hallinnonuudistuskamppailu ei vaikuttanut pidemmällä aikavälillä professoreiden yleiseen arvostukseen. He ovat nauttineet 1960-luvulta lähtien, siis jo ennen kiistan alkua, suurta arvonantoa verrattuna muihin ammattiryhmiin. Urho Rauhalan vuonna 1966 ilmestyneessä tutkimuksessa professorin sijoittuminen kolmannelle sijalle korkeimman oikeuden presidentin ja pääministerin jälkeen kertoo opil-

lisen sivistyksen arvostuksesta vielä varsin maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa. *Suomen Kuvalehti* on tutkinut ammattien arvostusta seitsemän kertaa vuosina 1991–2018. Professori sijoittui noin 380 ammatin joukossa aivan kärkeen 2000-luvun alkuun asti, mutta sen jälkeen arvostuksessa on tapahtunut selvä pudotus. Kyse ei ole yksin suomalaisesta ilmiöstä, vaan professoreiden arvostus on laskenut viime vuosikymmeninä kaikkialla Euroopassa.

Mikä selittää professorin ammatin arvostuksen laskua, vaikka luottamus yliopistoihin ja tieteseen on vuodesta 2001 lähtien laaditun Tiedebarometrin mukaan säilynyt vahvana? Epäilemättä kyse on voimakkaasti nousseen koulutustason seurauksesta: yhä koulutetummassa yhteiskunnassa professoreilla ei ole samaa tiedollista auktoriteettiasemaa kuin aiemmin. Kun joka toisesta nuoresta tulee ylioppilas, lähes yhtä moni opiskelee yliopistossa tai ammattikorkeakoulussa ja professoreiden määräkin on kasvanut tasaisesti 2000-luvulle asti, professori on muuttunut ammatiksi muiden joukossa. Aseman arkipäiväistyminen on yhteydessä myös yliopistojen kiihtyvään muutokseen, joka on muokannut professorin työtä uusiksi ja vähentänyt sen perinteistä itsenäisyyttä.

Vuonna 1986 annettua lakia korkeakoululaitoksen kehittämisestä voidaan pitää uudistusten lähtölaukauksena. Lakiin kirjattiin periaate, jonka mukaan yliopistojen kehittäminen on sidoksissa niiden tuloksiin. Tästä käynnistynyt muutosten sarja huipentui vuoden 2010 yliopistolakiin, joka pitkälti kokosi aiemmin tapahtuneet muutokset ja joka muun muassa muutti professoreiden virkasuhteet työsuhteiksi. Yhteensä 23 vuoden jaksolle ajoittuu yli 20 yliopistojen toimintoihin vaikuttanutta uudistusta. Yliopistoreformien taajuus kiihtyi erityisesti vuosituhaten vaihteen jälkeen. Kun aiemmin voitiin puhua murroskausista, sittemmin on siirrytty jatkuvan muutoksen hektiseen tilaan.

Työpaikkana kilpailuyliopisto

Toinen toistaan seuranneiden uudistusten myötä yliopisto on kulkenut pitkän matkan, ja sen mukana yliopistollinen työ. Keskeinen vedenjakaja on muodostunut sivistyksen ja mitattavan hyödyn välille. Ainakin 1960-luvulle asti professori saattoi nauttia pitkälle viedystä tutkimuksen ja opetuksen va-

paudesta. Hän tavoitteli sivistysyliopiston ideaalia keskittymällä tieteen kautta saavutettavaan pitkän aikavälin hyötyyn, samalla kun hän sivisti kansaa. Päämäärä säilyi joksikin samana 1980-luvulle, joskin monilla professoreilla uutena mausteena työhön tuli koulutuksellisen ja sivistyksellisen tasan arvon ihanne. Näitä pitkään arvokkaiksi koettuja yliopistotyön johtajatuksia alettiin 1990-luvulla kyseenalaistaa. Yliopistolaisen odotettiin olevan tuottava, tehokas ja kansainvälistyvä tutkija, joka osasi perustella tutkimuksensa merkitystä kansalliselle kilpailukyvyille. Uudella vuosituohannella vaatimukset ovat jalostuneet vielä pidemmälle. Todellinen sankari on Euroopan unionista rahaa hankkiva, markkinahenkkinen, huippuyksikössä työskentelevä maailmankansalainen, joka menestyy niin kansainvälisissä rahoitushauissa kuin korkeatasoisiksi luokiteltujen julkaisujen määrässä.

Suomalaisessa yliopistolaitiikassa kansainvälistyminen ja kansainvälisen kilpailukyvyn korostaminen ovat lyöneet siinä määrin läpi, että on puhuttu kilpailuyliopistosta entisen sivistysyliopiston sijaan. Kehitysvaiheet ovat yleistyksiä, eikä sivistysyliopistoa tai mitään muutakaan yliopistovaihetta ole sellaisenaan koskaan ollut. Ne kertovat kuitenkin murroksesta, jonka myötä professoreiden ja muiden yliopistolaisten työ ja sen ihanteet ovat muuttuneet. Suomen kansainvälisen kilpailukyvyn parantaminen on asetettu useissa OECD:n, ministeriöiden ja elinkeinoelämän raporteissa ja asiantuntijapuheenvuoroissa yliopistojen keskeiseksi päämääräksi. Siihen päästään kehittämällä koulutusta ja tutkimusta sekä luomalla entistä suurempia, profioidumpia ja tehokkaammin toimivia yliopistoyksiköitä. Tavoitteet on ajettu 2000-luvulla lyhyessä ajassa läpi ministeriö- ja keskushallintojohtoisesti eikä aloite niihin ole tullut yliopistoväen puolelta.

Yliopistotyön määrittäminen entistä enemmän kilpailullisten eikä niinkään perinteisten akateemisen toiminnan ideaalien kautta on herättänyt monissa huolta. Muutos muokkaa kaikkien yliopistolaisten identiteettiä. Jos työn keskiössä ei ole enää tiede, kansallisvaltio tai edes ympäröivä yhteiskunta, vaan oma ura ja sen edistäminen kilpailemalla kaikesta kaikkien kanssa, yhteisölliset ja sivistykselliset pyrkimykset jäävät väistämättä toissijaisiksi. Kilpailullisen kulttuurin rinnalla toinen yliopistoja 2000-luvulla muokannut kehityskulku on ollut

professoreiden itsenäisen aseman kaventuminen. Vuonna 2010 yliopistolain myötä valta vietiin ”neuvostoilta”, kun yliopiston sisällä kolmikantaiset hallintoelimet poistettiin ja johtajien valtaa laitosjohtajasta rehtoriin lisättiin kollektiivisten päätöksentekokoelinten kustannuksella. Managerijohtoisista tiedekunnista ja laitoksista tuli vastuullisia rehtorille eikä niinkään yliopistoyhteisölle. Tilalle astui byrokraattinen ohjaus, jonka on pahimmillaan koettu olevan hierarkkista, sääntöihin sidottua, yksityiskohtaista ja jäykkää. Yliopistoihin on rakennettu useita organisaatiotasoja, jotka tuottavat kokouksia, hallintoa ja byrokratiaa. Monien kokemusten mukaan kehitys on johtanut työn pirstaloitumiseen sekä tutkimukseen ja opetukseen jäävän ajan vähenemiseen. Professoriliiton teettämien kyselyiden perusteella professorit ovat joutuneet käyttämään entistä enemmän aikaa hallinnollisiin, toisarvoisiksi koettuihin tehtäviin, joiden ei ole koettu kuuluvan ”oikeaan” yliopistotyöhön.

Yliopistoja on pidetty ajattelun ja tutkimuksen saarekkeina, joissa vallitsee arjen kiireestä irrallaan oleva luovuuden ja itsensä toteuttamisen ilmapiiri. On puhuttu yliopistotyön imusta ja akateemisen maailman lumosta. Yliopistojen kenties vetovoimaisin houkutin on ollut akateemisen vapauden ihanne. Mutta onko vapaus edelleen akateemista työtä oikeuttava perusarvo? Onko professoreilla myös viime vuosikymmenien uudistusvöryn jälkeen oikeus vapaasti tutkia, opettaa ja julkaista ilman ulkopuolisten tahojen väliintuloa? Suomen perustuslain mukaan tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu. Vapaus on kuitenkin suhteellista, sillä valtion ohjaus on suuntautunut syvälle akateemisen toiminnan sisältöihin, kun se on uudistanut tutkintoja sekä asettanut painopisteitä, tutkimusohjelmia, strategisen huippuosaamisen keskuksia ja esimerkiksi kärkihankkeita. Tästä huolimatta tutkimus lielee viimeisiä akateemisen vapauden saarekkeita yliopistoissa, tietyin varauksin. Professori voi periaatteessa tutkia mitä haluaa, kunhan hänellä on siihen tarvittava rahoitus.

Tehottomat professorit?

Yliopistoille asetetut tehokkuusvaatimukset ovat saattaneet professoreiden aseman uuteen valoon. Monien mielestä professoreiden työtä ei voi päte-

västi mitata, eikä sitä ennen 2000-lukua edes vakavasti yritetty. Tämä kääntyi julkisuudessa professoreita vastaan, kun eräissä puheenvuoroissa kiinnitettiin huomiota professoreiden vähäiseen työmäärään. Esimerkiksi 1980-luvun alussa *Tilas-tollisessa vuosikirjassa* professoreiden viikoittaiseksi työajaksi ilmoitettiin viisi ja puoli tuntia ja apulaisprofessoreiden työajaksi seitsemän ja puoli tuntia, vaikka tosiasiassa luvut vastasivat lähinnä opetusvelvollisuuden määriä. Väitteet yliopiston sisäisestä rappiosta, pölyttyneistä professoreista ja heidän lyhyistä työpäivistään tarjosivat oivan perustelun tehokkuuden lisäämiselle.

Tehokkuutta ja kuria haikailevien puheenvuorojen näkökulmasta on kiinnostavaa, että yliopistojen tuottavuus on 1990-luvulta lähtien selvästi parantunut. Professoreiden lukumäärä on pysynyt suunnilleen samana tai 2010-luvulla se on itse asiassa jopa laskenut, vaikka opiskelijoita on tullut yliopistoihin koko ajan enemmän. Kun vuonna 1990 Suomessa oli yksi professori 61 opiskelijaa kohden, heikkeni suhdeluku vuoteen 2017 mennessä 79:ään. Yliopistotutkintojen vuotuinen määrä on samassa ajassa kasvanut lähes kolminkertaiseksi, tohtorintutkinnon suorittaneiden määrä jopa kolme ja puoli kertaiseksi. Luvut kertovat tehokkuuden lisääntyneen yliopistoissa, joissa professorit ja muu opetus- ja tutkimushenkilöstö tuottavat työvuosina mitattuna pienemmällä panostuksella enemmän maistereita ja tohtoreita kuin edellisellä vuosituhanella. Suurentuneiden opiskelijajoukkojen opetuksen vaatiman työmäärän kasvu on lisäksi tapahtunut aikana, jolloin hallinnollinen ja muu opetuksen sekä tutkimuksen ulkopuolinen työ on muutoinkin lisääntynyt.

Puheet laiskoista professoreista eivät silti ole kokonaan vaimenneet, kuten eräät maan hallituksen julkisuuteen suuntaamat kommentit osoittavat. Valtiovarainministeri Alexander Stubb puhui toukokuussa 2015 hallituksen ohjelmaa julkistettaessa, että ”jos aikoinaan professorilla oli kolme syytä olla professori – kesä-, heinä- ja elokuu – niin jatkossa näin ei enää ole”. Aiemmin ulkoministerinä hän kertoi kuuntelevansa mieluummin ministeriönsä virkamiehiä kuin päivystäviä dosentteja. Kun A-Studio-ohjelmassa käsiteltiin joulukuussa 2015 yhteiskuntasopimuksen ja pakkolakien kohdaloa, pääministeri Juha Sipilä ilmoitti löytyvän

”kaiken maailman dosentteja, jotka sanovat, mitä ei saa tehdä”. Opetus- ja kulttuuriministeri Sanni Grahn-Laasonen lähetti puolestaan samana syksynä yliopistoille avoimen paimenkirjeen, joka koettiin yliopistoissa Stubbin ja Sipilän tokaisujen tavoin moittivaksi, jopa loukkaavaksi.

Vuosikausia jatkuneiden uudistusten, säästöjen ja monenlaisten kilpailua lisänneiden toimien jälkeenkin maan johto piti yliopistoja ja niiden professoreita tehottomina, kykenemättöminä vastamaan kansainvälisen kilpailun vaatimuksiin. Kommenttien heijastama tutkimuksen ja sen tekijöiden arvostuksen puute samoin kuin yliopistojen ilmapiiiriä heikentäneet voimavarojen leikkaukset eivät ole jääneet vaille seurauksia. Aivovuodosta eli tutkijoiden siirtymisestä pysyvästi ulkomaille on tullut 2000-luvulla kasvava ongelma. Vuosina 2005–2016 muuttotappiota kertyi kaikkiaan lähes 1 500 henkeä. Yleisimmin Suomesta lähdettiin vahvoihin tiedemaihin Yhdysvaltoihin, Britanniaan, Ruotsiin, Saksaan ja Norjaan.

Millaiseksi professoreiden akateeminen identiteetti on muotoutunut kilpailuyliopistossa? Perustuuko heidän ymmärryksensä omasta asemastaan tutkijoina ja opettajina osana yliopistoyhteisöä pelkästään työn huononemisen, arvostuksen vähenemisen ja voimattomuuden kaltaisiin kielteisiin kokemuksiin vai sisältyykö siihen myös myönteisempiä rakenneosia? Yliopistoissa tapahtuneet muutokset ovat lisänneet keskustelua akateemisten identiteettien kriisiytymisestä. Kilpailu ja managerialismi ovat synnyttäneet epävarmuutta ja paineita, joiden vuoksi tutkijoiden on ollut aikaisempaa vaikeampaa löytää yliopistotyöstä henkilökohtaista merkitystä. Esimerkiksi jatkuvan arvioinnin on katsottu murentaneen käsityksiä hyvästä tutkimuksesta ja opetuksesta. Vastustus ei ole niinkään kohdistunut tehokkuuteen, arviointiin, tuloksellisuuteen tai kilpailuun sinänsä, vaan kyse on ollut tavoista, joilla nämä arvot on tuotu yliopistotyön arkeen. Niiden on nähty loukkaavan kollegiaalisuuden, tieteenalojen itsenäisyyden sekä tutkimuksen ja opetuksen vapauden kaltaisia akateemisen työn perusihanteita. Erityisesti professoreille ylhäältä tuleva komento- ja sanelupoliikka on ollut uutta.

Olisi kuitenkin väärin sanoa, että professoreiden akateeminen identiteetti olisi uudistusvyöryn

alla vaarantunut ja yliopistoissa tehtävän työn mielekkyys murentunut. Professori voi edelleenkin pitkälle määritellä, mitä hän tutkii ja opettaa. Kyselytutkimusten perusteella suuri osa professoreista pitää työtään merkityksellisenä ja työpaikkansa ilmapiiriä hyvänä. Akateemisen maailman imusta kertoo se, että vain pieni vähemmistö professoreista valitsisi toisen uran. Professorit löytävät työstään, akateemisen identiteetin ytimeistä, lukuisia ilonaiheita. Työstä kumpuavia myönteisiä asioita ovat muun muassa yhteisöllisyys, vapaus, luovuus, uusien ilmiöiden parissa työskentely, julkaisujen ilmestyminen sekä opiskelijoiden onnistumiset. Moni professori on kutsumusammattissa.

Kirjallisuus

- Autio, Veli-Matti, Professorin viran ja arvon kehitys Suomessa. Teoksessa Veli-Matti Autio (toim.), *Suomen Professorit – Finland Professorer 1640-2007*. Professoriliitto, Helsinki 2000.
- Eskola, Seikko, Professorit Suomen historiassa ja yhteiskunnassa. Teoksessa Veli-Matti Autio (toim.), *Suomen Professorit – Finland Professorer 1640-2007*. Professoriliitto, Helsinki 2000.
- Filander, Karin, Yliopistojen moraalijärjestys ja toimijuuden ehdot – Miten rakentaa vaihtoehtoja vaihtoehdottomuuteen?, *Tiedepolitiikka* 2/2016.
- Björn, Ismo, Pöllänen, Pirjo ja Saarti, Jarmo, Yliopistosankarit eri vuosikymmenillä, *Acatiimi* (6) 2016.
- Kallioinen, Mika, *Professoriliitto 1969–1999. Kolme vuosikymmentä tieteen ja ammattikunnan puolesta*. Professoriliitto, Helsinki 1999.
- Kansainvälistymistä vai aivovienttiä, *Acatiimi* 4/2018.

- Kauppi, Pekka, *Kahlittu yliopistomme. Miten vapaudumme byrokratiasta ja opetuksen ylenkatsomisesta?* Into, Helsinki 2017.
- Koski, Leena, Yliopiston sisäisen järjestyksen muutos 1980-luvulta 2010-luvulle. Teoksessa Tuukka Tomperi (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikkiä ja kiista uudesta yliopistosta*. Vastapaino, Tampere 2009.
- Nevala, Arto ja Rinne, Risto, Korkeakoulutuksen muodonmuutos. Teoksessa Pauli Kettunen ja Hannu Simola, *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. SKS, Helsinki 2012.
- Raivio Kari, Maailman yliopistot mullistuksessa. Teoksessa Kari raivio (toim.), *Laatu, laatu, laatu. Yliopistojen elinehto*. Suomen toivo -ajatuspaja, Helsinki 2013.
- Rinne, Risto, Jauhiainen, Arto, Simola, Hannu, Lehto, Reeta, Jauhiainen, Annukka ja Laiho, Anne, *Valta, uusi yliopistopoliittika ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintopoliittika yliopistolaisen kokemana*. Suomen kasvatustieteellisen seura, Jyväskylä 2012.
- Tirronen, Jarkko ja Kohtamäki, Vuokko, Korkeakoulutuksen idea, arvot ja autonomia. Teoksessa Elias Pekkola, Jussi Kivistö ja Vuokko Kohtamäki (toim.), *Korkeakouluhallinto. Johtaminen, talous ja politiikka*. Gaudeamus, Helsinki 2014.
- Vanttaja, Markku, *Yliopiston villit vuodet. Suomalaisen yliopistolaitoksen muutoksia ja uudistuksia 1990-luvulta 2000-luvun alkuun*. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos, Turku 2010.
- Välimaa, Jussi, *Opinteillä oppineita. Suomalainen korkeakoulutus keskialjalta 2000-luvulle*. University Press of Eastern Finland, Kuopio 2018.
- Ylijoki, Oili-Helena ja Ursin, Jani, The construction of academic identity in the changes of Finnish higher education. *Studies in Higher Education* 38 (8) 2013.

Kirjoittaja on Suomen historian professori Turun yliopistossa. Hän on kirjoittanut yhdessä Sami Louekarin kanssa lokakuussa ilmestyvän Professoriliiton historian.

TSV:N KORDELININ TIEDEPALKINNON SAAJAKSI HAETAAN EHDOTUKSIA

TSV:n Kordelinin tiedepalkinto jaetaan vuosittain Alfred Kordelinin säätiön Tieteellisten seurain valtuuskunnan 100-vuotisrahastosta. Palkinto on suunnattu tieteelliselle seuralle tai seura-aktiiville, joka on osoittanut erityistä ansiokkuutta tiedetapahtumien järjestämisessä, avoimen julkaisemisen edistämässä, tiedeviestinnässä tai tieteellisten seurojen toiminnan näkyväksi tekemisessä.

Palkinto tai palkinnot jaetaan 23.9.2019, jolloin juhlistetaan myös TSV:n 120-vuotista taivalta.

Ehdotukset pyydetään lähettämään 31.3.2019 mennessä.

TSV:n verkkosivuilla on tarkemmat ohjeet ehdotusten tekemisestä:
<https://www.tsv.fi/fi/uutiset/tee-ehdotus-palkinnonsaajaksi>

Lisätietoja: Kati Ruuth-Chappuis,
puh. (09) 228 69 225,
kati.ruuth-chappuis@tsv.fi.

TIETEELLISTEN SEURAIN VALTUUSKUNTA
Vetenskapliga samsfundens delegation

A woman with short, styled blonde hair and a bright smile is the central figure. She is wearing a long, knee-length raincoat with a high collar and a full-length zipper. The raincoat features a detailed, painterly pattern of trees and foliage in shades of green, blue, and brown, set against a light, textured background. She is also wearing light-colored, slim-fit trousers and white sneakers with black horizontal stripes. She is leaning against a dark green metal railing with three horizontal bars. The background is a soft, out-of-focus pinkish wall. The overall mood is bright and cheerful.

aino

FREDA 33, HELSINKI
MA-PE 10.30 - 18.00
LA 11.00 - 16.00
PUH. 09 611 611
WWW.AINO.NET